
мр Милоје Ж. НИКОЛИЋ

УСТАНИЧКИ ШАНЧЕВИ НА ДРИНИ 1804 – 1813

Вођство Првог српског устанка, поред решавања бројних тешкоћа наглашено се старало и о војсци. Она је од првих дана револуције подвргавана обуци, а о опремању, наоружавању, прехрани и лечењу вођена је посебна брига. Упоредо са овим, морало се решавати и питање њеног смештаја. Према оновременој војној мисли и пракси, за то су најрадије коришћени утврђени војни логори који су грађени различитих облика и величина зависно од "местаположенија" и намене. Према облику они се могу поделити на: правоугаоне, квадратне, троугласте, елипсасте и неправилне, а према намени има их подизаних за предстојећу битку, стража, пограничних, гарнизонских и комбинованих. Од оних подигнутих за предстојећи бој поменућемо упориште у Свилеуви настало на самом почетку устанка 1804. године, на Чокешини исте године и мишарски логор из 1806. године. Страже беху обимом невелика утврђења из којих су ратници осматрали непријатељске покрете и о томе извештавали претпостављене. Од њих ћемо поменути један смештен у селу Читлуку код Љубовије који је елипсастог облика¹ Погранични логори штитили су ослобођени део Србије и обично су подизани даље од границе, изузев оних размештених на дринском војишту, који су због конфигурације терена смештани уз границу. Сва наша досадашња истраживања посвећена су управо овим логорима и о њима ће даље бити више речи. По унутрашњости устаничке Србије војска је боравила у упориштима која су имала гарнизонска правила службе. Од њих ћемо поменути гарнизон у Тополи и Крагујевцу. Комбинованим смо назвали оне логоре у којима се поред војске налазила и цивилна власт. Типични представници ове врсте су Баурићко, Лозничко, Крупањско и друга утврђења. На Баурићу код Љубовије, поред заповедника доњег дела соколске нахије находио се и магистрат, пошта, црква и школа.² Величине упоришта бејашу такође неједначене. Примера ради, навешћемо два логора, један у Узовници код Љубовије чија површина је 9 ари и други код Сјенице са површином од

---

1 Наше теренске белешке из 1984. године, до сада необјављене

2 Група аутора, Азбуковица, земља, људи и живот, Љубовија, 1985, 107.

око 5,00 хектара.³ Око војних логора копани су ровови ради лакше одбране, а са њихове унутрашње стране подизани су бедеми сачињени од кошева набијених земљом у којима су остављани прорези за пушкарнице и топовске цеви. Затварани су тешким масивним вратима. У унутрашњости су грађене бараке за смештај војника, магацини за муницију познатији као барутане, амбари за чување житарица и брашна, хлебне фуруне, бунари за воду,⁴ прихватилишта за рањенике, коњушнице и још понешто, зависно од намене утврђења.⁵ Ови војни логори су у Србији познати под именом шанчеви, шарампови и шанчине, зависно од краја где се налазе.⁶ С обзиром да су шанчеви подизани приручним грађевниским материјалом, односно од земље, дрвета и понегде од камена, изискивали су велике напоре приликом одржавања, а о оном изазваном великим кишама, снеговима и бојевима вођеним око њих да и не говоримо. Због тога у сачиваним изворима често наилазимо на заповести Проте Матеје, Карађорђа и осталих команданата упућене потчињеним старешинама, да се стално старају око одржавања шарампова.

Прота је крајем августа и почетком септембра 1811. године упутио неколико писама војводи Антонију Богићевићу с тим налогом. Протоколна белешка једног од њих гласи: „Писато Гос(подар) војводи Анти у Лозницу да одсече две хиљаде шиљака и да јави кад буду готови да идемо око шанца и ј ударити”.⁷ Наредбе других војсковођа беху сличне садржине.

Трагичан крај Карађорђевог устанка 1813. године изазвао је поред осталих разарања и уништења српских шанчева, а краткотрајност кнез Милошевог 1815. год. није погодовала њиховом обнављању. Затим је дошао дужи временски период без ратова, а са њима и заборавност и неблагодарност потоњих нараштаја према страдалништву прошлих генерација које су предвођене Карађорђем успеле да поврате изгубљениу Слободу. Због ових околности остаци шанчева доста брзо су нестајали. Њихово пропадање је у планинским пределима знатно успореније, мада има изузетака (мисли се на црнобарски шанац у Мачви који је очуванији од многих размештених по брдима). Нестајању устаничких утврђења, које је посебно видљиво последњих деценија, погодовао је замршен колоплет историјских околности. У том тешком добу за нашу културну баштину може се слободно казати, да се о Вождовим шанчевима није нико бринуо.

Да би се та незаслужена незаинтересованост и небрига за устаничка утврђења прекинула потребно је да надлежне власти у области културе омогуће наставак теренских истраживања на целокупном простору ратних операција војводе Србије. Затим би било пожељно да се пронађе бар

---

3 Теренске белешке

4 Деловодни протокол Кара-Ђорђија Петровића, од 1812. маја 21. до 1813. августа 5, приредио И. Стојановић, Београд, 1848, 183

5 Протокол писама Проте Матије Ненадовића о ратовању крај Дрине 1811, 1812. и 1813. године, издао Љ. П. Ненадовић, Београд, 1861, 19, 29.

6 Исто, 52

7 Исто, 37.

по један шарампов на источном, јужном и западном ратишту који би се реконструисао.

Ради расветљавања једног запостављеног војно-историјског дела карађорђевог устанка, уложили смо десетак година на истраживање, пре свега теренско, пограничних шанчева на западним међама Србије. Обухватили смо поред оновременог дринског војишта, које се простирало од Равња на Сави до Раче на Дрини и део јужног од манастира Раче до села Кремана на Шаргану. На овом простору где беху смештени шанчеви који су спречавали непријатељске упаде из Босне, пронашли смо поред упоришта која се помињу у сачуваним историјским изворима и оне који се не помињу у претеклим писаним врелима.

Намера нам је да са добијеним истраживачким резултатима скренемо пажњу свеукупне јавности на тешко стање ових споменика и евентуално поспешимо реконструкцију неког очуванијег шанца.

Сада ћемо колико нам простор допушта проговорити о неколико занимљивијих и особенијих шарампова са западног ратишта устаничке Србије.

У креманском засеоку Радуша, на планинском вису званом Шанац, на удаљености од око пола километра изнад чувеног Мољковића хана, налазе се остаци четири шанца из Првог устанка. Први с лева налази се код имања Јанковића, на працели број 6130 К.О. Кремна. Утврђење је скоро правоугаоног облика величине: 23,70x23,60 x 23,10 x 23,60 метара. Бедем је висок 4 метра а широк при врху, односно некадашњој палисадној основи и банкету 1,80 м. Источни и западни опкопи широки су 5 м и дубоки 4 м, а северни и јужни су изравнати. Капија се налази на средини западне стране и широка је 2 м.⁸

Удаљен око 200 м северозападно од Јанковића упоришта налази се Буквића шанац смештен на парцелама бр. 8545, 8524, 8522 и 6602 К.О. Кремна. Троугластог је облика са основицом окренутом према северу, величине: 49,00 x 60,00 м. Оштећен је током Другог светског рата од стране бугарске окупаторске војске. Пре десетак година сељани су на њему ископали резервоар за воду још више га оштетивши. Претекли остаци сведоче да је то било снажно утврђење. Део очуваног опкопа дубок је 6,00 м и широк 9,00 м. Капија ширине 5,00 м налази се на углу северне и западне стране. На њој су, према сведочењу почившег господина Гвоздена Мољковића из Кремана, до пред Други светски рат, постојала снажна врата направљена од дебелих храстових талпи.⁹ Због тешких оштећења која је ово упориште претрпело нисмо могли наћи места где су били смештени топови. На основу чињенице да се Буквића шанац налази у средишту четири утврђења смештена на вису Шанац и да је најпространији са

---

8 Теренске белешке

9 Исто.

највећим опкопима, претпостављамо да му је припадало централно место у одбрани овог положаја.

Приликом нашег задњег боравка на овом шанцу, априла 1990. године, приметили смо да је јужни опкоп почет да се затрпава шутом. О томе смо обавестили јавност преко листа „Политика”. Шта је потом предузето и какво је његово садашње стање није нам познато.

Северозападно од Буквића шанца на удаљености од око 250 до 300 м налази се Богосављевића шанац. Смештен је на парцелама бр. 7134 и 7135 К.О. Кремна. Облика је скоро правоугаоног: 26,00 x 26,00 x 26,50 x 24,50 м. Опкопи су му широки 5,00 м и дубоки 0,60 м. Капија ширине 2,00 м налази се са источне стране, у правцу осталих шанчева. Ивице опкопа су са свих страна разоране, али ипак видљиве, а ров је већим делом затрпан.

Југозападно од Јанковића шарампова на удаљености од око 250 м налази се Курлагића шанац смештен поред гробља на к. п. бр. 5853 и 5854 К.О. Кремна. Димензије утврђења су 23,70 x 21,70 x 21,40 x 25,30 м. Капија ширине 3,80 м налази се са источне стране. Сеоски пут који пролази са северне и делом јужне стране упоришта уништио је опкопе који су се ту налазили. Претекли ровови широки су 2,80 и дубоки 2,00 м са бедемима 2,00 м ширине и 1,00 м висине. С обзиром да се шанац налази уз гробље, опкопи са западне и јужне стране претворени су у сметлиште. Ни овде нисмо нашли трагове топовских постоља.

Северозападно од ових шарампова на удаљености од око 3 км ваздушном линијом налази се једно стрмо, каменито брдо звано Шанац, у историјским изворима познатије као Бранова главица. На самом врху овог брда постоје остаци српског утврђења које се простире на парцелама бр. 3541, 3542, 3540 и 3546 К.О. Кремна. Шанац је у облику неправилне елипсе са пречницима дугим 73,40 м и 52,40 м. Овај облик је прилагођен терену и условљен војноодбрамбеним потребама устаника. Опкопи су двоструки и очувани су негде више негде мање, али су свом дужином видљиви. На местима где су мање пропали широки су и до 3,60 м и дубоки 0,80 м са бедемима широким 2,50 м. Капија ширине 3,00 м смештена је са југозападне стране.

Шанчеви размештени у креманском засеоку Радуша стављени су 1947. год. под заштиту Закона. Решење је урадио Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне републике Србије, а потписао га је Мирослав Панић Суреп.

Између засеока Радуше где се налази група шанчева и Бранове главице где је смештен Бешлића шанац простире се долина којом се пружа пут Ужице – Вишеград. У Кремнима се одваја пут за Бајину Башту који пролази преко планине Таре. Кремански шанчеви коришћени су за одбрану Србије од непријатељских упада из правца Вишеграда и Пљескова, односно Бајине Баште.

Приликом борби за ослобођење Ужица априла 1807. године, Карађорђе да би спречио турске упаде преко границе и ударе у позадину својих

јединца „Пошље део војске под Миланом Обреновићем те заузме положаје према Босни и Херцеговини од Сокола до Нове Вароши. Милан је на тој страни ископао и утврдио више шанчева од којих су најглавнији били на Пониквама, на Кремнима”.¹⁰ Према сведочењу војводе Петра Јокића заповедник шанчева у Кремнима био је пешадијски капетан Јован Митровић Демир родом из Херцеговине.¹¹ То је официр код чијих је потомака Константин Ненадовић нашао поред осталог и српска војна правила, која је сачинио Јаков Јакшић током пролећа 1813. г. и објавио у свом обимном делу.¹² Према изворима руског порекла у Кремнама је јула 1811. г. било 1000 ратника.¹³

У азбуковачком селу Горња Буковица, на брду Баурићу кота 774 налази се шанац смештен на працели број 961/3, К.О. Горња Буковица. Утврђење је неправилног облика величине 103 x 111,30 м x 30 м x 20 м са очуваним опкопима дубоким и до 9 м и широким 13,50 м. Основа бедема је широка од 1 до 2 м и висока до 1 м. Шарампов има пет топовских постоља. Капије се налазе на северној и јужној страни и широке су 4 и 2 м. На западној страни удаљени од бедема и западне топовске платформе 4,60 м налазе се камени темељи неке зграде 5,60 x 6 м; јужно од овог темеља постоји јама неправилног облика 5 x 3,50 x 1,50 м. У југоистичном делу шанца налазе се зарушени остаци неког објекта који би према облику могао да буде основа бивше баурићке цркве.¹⁴

Ово утврђење подигнуто је на јако погодном, стратешки одабраном месту, између скела на Сикирићу и код Љубовије. Устаници су са Баурића мотирли на кретање у дринској долини од Братунца до Бјеловца и Саске реке и са десне обале од Љубовије преко Јабучја до Кашичког поља. На том делу тада беше поред помињаних скела и бели брод на ушћу Љубовиће у Дрину. Река је и у Кашичком пољу на неколико места погодна за савађивање и током просечних водостаја. Шанац је од Дрине удаљен око 6 км и до њега се од ње може доћи идући крадом уз Бабински, Дубочки и Поднемићски поток. Неопажено се могло прићи доста близу Баурића идући и уз Буковичку реку која протиче поред шарампова на Сикирићу. Овај пут ишао је преко села Шапара које се налази са јужне стране упоришта. Претпостављамо да су устаници због овог прилаза поставили са јужне стране шанца два топа.

Баурићки шанац је на наш предлог стављен 1984. године под заштиту закона. Према нашим сазнањима у Азбуковици је (доњи део Сок. нах.) поред Баурићког било још 15 шанчева.

---

10 М. Вукићевић, Карађорђе II, Београд, 1986, 508.

11 Ј. Бурић, Г. Пантелић, П. Јокић и А. Протић, Казивања о српском устанку 1804, Београд, 1980, 229.

12 К. Ненадовић, Живот и дела Великог Ђорђија Петровића Кара-Ђорђа и његови војвода и јунака, Београд, 1903, 491.

13 А. Н. Петров, Војна Раеси с Турцима 1806–1812 г. г, III (1810, 1811 и 1812 г.г) С. Петербург 1887, 175.

14 Теренске белешке.

Карађорђе је августа 1806. год. одредио Петра Николајевића Молера за команданта новоослобођеног доњег дела нахије, „који је вичан будући положајима оних места, како на старешинство ово ступи, одмах и тврде шанчеве... на брду зовом 'Баурић' при селу истога имена, где је доцније суд ове нахије столицу имао подигне”.¹⁵ Војвода Молер бејаше потчињен Хаци-Мелентију рачанском заповеднику соколске нахије. То се види и из архимандритовог писма упућеног Правитељствујушћем совјету 6. маја 1808. год. У њему он извештава претпостављене о ситуацији око Сокола и на крају каже: „Зато што се око Сокола чини наручио сам Молеру кад мени што јави да и вама јавити не остави”.¹⁶

У бурним и трагичним збивањима која су се догађала током 1809. год. имао је удела и баурићки шанац и његова посада. пре почетка устаничке офанзиве на Босну с пролећа исте године, Војвода Молер је са више хиљада ратника узалудно нападао Соко.¹⁷ После каменичке катастрофе Срби су се повукли са свих војишта у матицу, али су и тада морали да воде тешке борбе ради очувања стечене Слободе. Непријатељ је на свим ратиштима изводио жестоке контранападе. Сулејман паша Скопљак и Хаци-бег Сребренички су јула 1809. г. прешли Дрину на ушћу Грачаничке реке у Дрину доведши снажне јединице. Они су добили храну опкољеним сокољанима и извели неколико испада у Рађевину. „Турци пак како ови тако и у опсади око шарампова Јаковљева бивши у град Соко Побегну и затворе се, одакле Сулејман с војском уз Дрину к граду Баурићу отиде те га обседне, у кому је Молер са мало число војске био. За којим Јаков и проче војводе одмах сву војску од обсаде града Сокола крену и к Баурићу поите, којима још у помоћ војводе: Милош Обреновић, Милош Поцерац, Анта Богичевић и пр. са 20.000 војске дођу, те с њима сви скупа на Турке нападну и преко Дрине у Босну протерају. Који су имајући са собом 2 мала топа од обсаде и ослободе; у сраженију овому много је Срба а више Турака изгнуло”.¹⁸

Према извештају једног аустријског доушника, писаном 24. новембра 1810. г. „Четврта позиција есте на Баурићу између Сокола и Зворника под командом Мутапа и Петра Молера кое имаде људи 3000”.¹⁹ Овај шпијун очито недовољно познаје топографију Западне Србије чим је погрешно одредио положај Баурића у односу на Зворник и Соко. Према извештају војне контроле од 27. новембра 1811. г. на Баурићу је било 128 војника, а према Баталакиној тврдњи „У овоме шанцу свагда се налазио са по једно 300 војника војвода Миливоје Кадић”. Од личности које су имале било какву власт на Баурићу познати су нам: Петар Молер, Милутин

---

15 Л. А. Баталака, Историја српског устанка, I, Београд, 1988. 226.

16 Р. Перовић, Први српски устанак, акта и писма на српском језику, I, Београд, 1978, 339.

17 М. Јевтић, Подриње у српској револуцији, Годишњак Историјског архива VIII, Шабац, 1970, 333-334.

18 А. Србије, Фонд: Министарство просвете и црквених послова 1841, фасцикла II/47.

19 А. Ивић, Списи бечких архива о Првом устанку, VII-VIII, 627.

Васић, Цинцар Марко Костић и буљубаше у магистрату Петар и Јанко. Помиње се некакав капетан Петар Војичић, познат из народне песме.

С обзиром да је Соко град као средиште истоимене нахија током Карађорђевог устанка остао под турском влашћу, Срби су у шанцу на Баурићу сместили магистрат, мезулану (пошту), школу и цркву. Школу је основао Петар Молер доведши Радосава Котуровића, родом из Старе Србије. Војвода Молер је учитеља позвао из манастира Боговађа где је га са Милованом Грбовићем плаћао да шири писменост.²⁰ Није познато када је даскал приспео на Баурић, али се зна да је почетком 1811. г. отишао за Београд. Претпоставља се да је храм на Баурићу славио Петровску недељу која долази између 13. и 19. јула, зависно од тога у који дан пада Петровдан који је увек 12. јула. Ову претпоставку темељимо на сазнању да се народ и данас, окупља на вашар у овом шарампову лицем на Петровску недељу.

У мачванском селу Црна Бара, смештеном поред Дрине, постоји устанички шанац који се налази у пољу званом Селиште, где је почетком прошлог столећа било село, које се због поплава иселило на данашње место, а река се померила према западу. Ово утврђење налази се у Катастарској општини Црна Бара и у поседу је Илић Перка и Миладина из Глоговца, општина Богатић. Шарампов је правоугаоног облика са странама дугим 37 м и 42 м. Опкопи са источне и северне стране скоро су затрпани, а на осталом делу широки су и до 7,60 м и дубоки 1,70 м. Остаци бедема широки су до 3 м и високи до 0,90 м. Капија ширине 2 м налази се са истока. Нисмо пронашли топовска места.

Црнобарски шанац постављен је на погодном војностратешком месту. Велика близина Дрине омогућавала је његовим посадама да успешно одбијају непријатеља од десне обале реке, олакшавајући уједно снабдевање водом. Ратници из овог шарампова пресецали су заобилазни пут према Шапцу.

Ово утврђење има сјајну прилику не само да се очува већ и да „оживи”. Недалеко од њега на удаљености мањој од 2 километра постоји мотел на Дрини, познатији као „Мачванска кућа” где се одржавају познате хајдучке вечери посвећене Хајдук Станку. Уколико би организатори желели да обогате програм тих такмичења морали би да откупе шанац и појас земље око њега не дужи од 100 метара. По међи тако добијеног потеса могле би се засадити тополе и јабланови, а унутрашња површина претвори у ливаду којом би „владао” конзервирани шарампов заједно са делом бившег дринског корита. Овим би му се донекле повратила амбијентална целина. На овом простору могле би да се обављају завршне свечаности посвећене хајдуцима. Убеђени смо да би био посебан доживљај за посетиоце када би бар унеколико доживели и видели једно од ретких српских упоришта из Карађорђевог устанка које није уништено. Овим би се донекле исправиле неправде нанете тако значајним историјским споменицима.

Summary

THE UPRISING TRENCHES ON THE DRINA (1804 – 1813)

The leadership of the First Serbian Uprising (1804 – 1813) was forced to take a special care of the soldiers, besides performing many tasks. That was the reason why Karadorde and other dukes, after realizing its importance, have trained, dressed and fed their fellow-fighters, from the very beginning of the revolution. The soldiers were, because of the more successful fighting, put into the military camps where they also had the basic drill. Those military camps were called "Šančevi" or "Šarampovi", depending on the place they were founded on. They were the fortifications of some unsymmetrical or rectangular shape and the warriors stayed in their interior. They were protected by ramparts made of the soil and the ramparts were surrounded by dug-outs or canals sometimes over ten metres deep and they were a big obstacle to the attackers. The objects necessary for life were put in the interior of trenches (powder-magazines, water-wells, huts or sod-houses for sleeping, barns for corn and flour, bread-ovens, dressing station, horsestables and the like).

the trenches were scattered all over Serbia, and we have elaborated some of them which existed on the western battle-field by the Drina. We chose those trenches which haven't been mentioned in our former historiographic literature.